

ОБРАЗ МІРОШНИКА У ПОЕЗІЯХ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА

Михайло КРАСИКОВ (Харків)
професор кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
mmkrasikov@gmail.com, +38 067 910 14 91

У статті аналізується амбівалентний образ мірошника (як чесного працівника і як людини, схильної до авантюри, до пошуку «легких грошей») у творах українського поета XIX ст. Якова Щоголева «Мірошник» та «Климентови млини» в контексті слобожанського фольклору. З'ясовується доля осіланих класиком української літератури млинів, що близько двох століть існували у селі Климентовому (нині – Охтирський район Сумської області), наводяться репродукції картин і фотографії, де їх зображено. Деякі з них публікуються вперше.

THE FIGURE OF A MILLER IN THE POEMS OF YAKIV SHCHOHOLIV

Mykhailo KRASIKOV (Kharkiv)
Professor of the department of Ukrainian studies,
cultural studies and history of science,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»
mmkrasikov@gmail.com, +38 067 910 14 91

An ambivalent figure of a miller (as a fair worker and as a person who tends to participate in ventures and search for «easy money») in the verses by the 19th century Ukrainian poet Yakiv Shchoholev «The Miller» and «Klymentove Mills» is analysed in the context of the folklore of Slobozhanshchyna historic and ethnographic region. The destiny of the mills that existed for about two centuries in the village of Klymentove (nowadays Okhtyrka district, Sumy region) and have been glorified by Shchoholev, the Ukrainian literature classic, is studied. Photos and reproductions of paintings with the mills are presented. Some of them are published for the first time.

«Я волен, как дикая птица. Пожару не боюсь и бросаю нечего: куда хочу, туда и лечу! Я никогда не завидовал роскоши; все мои симпатии к лесу, степи, отаре чабана, водяной мельнице, хутору, куреню пасешника» [1, с. 25], – писав 25 травня 1891 р. Яків Іванович Щоголев (1823–1898) (іл. 1) до приятеля, шанувальника його поезії Івана Миколайовича Дерев'янкина після того, як довелося через скрутне становище продати власний будинок у Харкові та переїхати на винайману квартиру. Водяний млин у цьому переліку найулюбленішого – не випадковість. Дитинство Яків Щоголев (саме на такому написанні наполягав сам поет, як відомо з його листування; у літературі вживають обидві версії – «Щоголев» і «Щоголів») провів у місті Охтирка Харківської губернії (тепер Сумської області), на річці Ворсклі, й водяні млини були для нього невід'ємною частиною рідного пейзажу. А річку дитинства Щоголев пошанував незвичайно – назвав свій перший збірник поезій «Ворскло» (1883).

Млинам у селі Климентовому на Ворсклі, поблизу міста Охтирки, які, ймовірно, Яків Щоголев бачив ще у дитинстві, пощастило двічі. По-перше, вони були увічнені у літературі та образотворчому мистецтві. Присвячена їм картина класика українського живопису Петра Левченка «Водяний млин» (іл. 2) зберігається у Національному художньому музеї України в Києві, а в Охтирському краєзнавчому музеї є пастель 1954 року художника-навіста Івана Шаповалова (1924 р. н.) (іл. 3). До речі, у тому ж музеї є ще дві роботи в тому ж стилі, на яких зображено млини Охтирщини, – «Млин у Буймерівці» (1971) Івана Шаповалова (іл. 4) і «Водяні млини на р. Ворскла (с. Доброславівка)» (1946–1947) Бориса Гравеля (іл. 5).

По-друге, млини у Климентовому протрималися ледь не два століття, хай навіть значну частину часу й «у відставці». Вони були окрасою місцевого краєвиду і закарбувалися у пам'яті багатьох поколінь (іл. 6).

У статті «“І ставок, і млинок...”: млинарство в українському фольклорі» [2] ми наводили фрагмент з поеми Якова Щоголева 1888 р. «Климентови млини» (ми додержуємося авторського написання – *Климентови*, хоча у виданнях радянського часу було прийняте написання *Климентові* – на нашу думку, безпідставно: цей присвійний прикметник походить від назви села Климентове, а не від імені Климент), акцентуючи увагу на тому, що млини виконували в українському суспільстві комунікативну функцію: як і у шинку, тут люди могли поспілкуватися, поділитися новинами, розповісти бувальщини, домовитися про засилання сватів (тисячі доль було вирішено протягом трьох століть у тих чергах до мірошників!). У цій самій роботі ми навели дві зроблені нами 2009 року фотографії, де зафіксовані виразні залишки одного з млинів у Климентовому, а також відому світліну цих млинів початку XX ст., яку ми подаємо тут повторно для нових читачів (іл. 7). Вона була зроблена у липні-серпні 1901 р. під час етнографічної експедиції Миколи Федоровича Сумцова його сином Сергієм, тоді – студентом. М. Ф. Сумцов (1854–1922) (іл. 8, 9) – етнограф, фольклорист, літературознавець, професор Харківського університету і голова Харківського історико-філологічного товариства при цьому університеті, – хоч і народився у Петербурзі, але відчував потужний зв'язок зі своїм козацьким родом, що коренився на Слобожанщині. Тож 1901 року в рамках підготовки до XII Археологічного з'їзду (що відбувся у Харкові наступного року) професор разом із сином вирушив в експедицію рідним краєм

1. Яків Щоголев (1823–1898).

1. Yakiv Shchogolev (1823–1898).

Сумців (Сумцових) – Охтирщиною, результатом чого стала його праця «Очерки народного быта», на жаль, видана без ілюстрацій [3]. Зроблена Сергієм світлина Климентових млинів була опублікована М. Ф. Сумцовим 1919 року двічі – у його книзі «Слобожане. Історично-етнографічна розвідка» (книга датована 1918-м роком, але реально вийшла у 1919 р.) та у «Творах» Щоголева, упорядкованих ним же.

На жаль, 2015 року з чистієї недоброї волі зникли й ці рештки слобожанської старовини. А ще у 1968 році, за спогадами Ростислава Рибальченка, «млин стояв на осяяній сонцем піщаній косі, поруч була калюжа, а за млином, на відстані приблизно ста метрів, – річка, що густо поросла верболозом і вже давно змінила своє русло, покинувши млин. Це була велика будівля – млинова комора під залізним дахом, складена з тесаних дубових колод, почорнілих

від часу, замкнена на іржавий замок. Поруч з коморою було прилаштовано велике млинове колесо з лопатками, немовби нанизане на круглий стовбур, який проходив крізь стіну. Побачений нами млин у Климентовому зовсім не нагадував ті невеличкі мальовничі млини, що зображувалися на картинах художників XIX століття. Це був великий і потужний млин, схожий на якесь невелике підприємство. Саме в такому контексті, до речі, і сприймав млини Я. Щоголів» [4, с. 49] (іл. 10, 11).

Млинознавцям, звісно, цікавий образ самого млина у поезії, і він є у «Климентових млинах» Щоголева, про що ми вже писали [2, с. 142]. Однак не менш цікавим є образ мірошника у літературі. Як західноєвропейські письменники XIX століття, так і російські та українські літератори зазвичай змальовують мірошника як хитру, «непросту» людину, яка знається з нечистою силою і сама часто є чаклуном. Достатньо згадати музичну комедію (комічну оперу) Олександра Аблесімова (1742–1783) «Мельник – колдун, обманщик и сват», прем'єра якої відбулася 1779 року. Вистави за цією п'єсою йшли з аншлагами в усіх російських театрах (зокрема у Харкові) не тільки наприкінці XVIII ст., а навіть 1993 року в режисерській версії Сергія Женовача в Московському театрі на Малій Бронній. *Стереотип сприйняття мельника як хитруна і чаклуна пов'язаний із народними уявленнями про будь-якого Професіонала, Майстра*: такі самі уявлення були і про ковалів, і про теслів [5, с. 316–319]. А позаяк деякі млини і кузні стояли десь на околиці села, це підкріплювало підозру про зв'язок із нечистю. Вважалося, що чорти допомагають мірошнику – крутять колесо, звісно, в обмін на душу.

Яків Щоголев у вірші «Мірошник» (1882), виразно змальовуючи роботу мельника (і використовуючи, до речі, специфічну термінологію млинарської справи – «лотоки», «ступирі», «шеретувати» тощо), *спростовує цей стереотип*, створює образ чесної і трудящої людини, а от хитримися виявляються деякі його клієнти, завдяки яким підозра в нечесності падає на мірошника. Вірш побудований як щирий монолог героя:

2. Петро Левченко.
Водяний млин. 1910-ті рр.
Картон, олія, 19,5×27 см.
Національний художній
музей України, Київ.
На думку Ростислава
Рибальченка, тут
зображено млин у селі
Климентовому [4, с. 50].

2. Petro Levchenko.
Watermill. 1910s.
Cardboard, oil, 19.5×27 cm.
National Art Museum of
Ukraine, Kyiv. In the opinion
of Rostyslav Rybalchenko,
it is the mill in the village of
Klymentove [4, p. 50].

І в годину, і в негоду
Безперестанно народу
Плине з хурами зерна
До знакового млина.

Лотоків я не заставляю,
Ще й нароком так підправляю,
Щоб вода з крутих коліс
Кипнем рвалася, як біс.

Крут млина мого завізно;
Я роблю і рано й пізно,
Де поставлю, де прийму,
Одпушу і підйму;

Жорни витру й поготую,
Гречку й просо шеретую,
І під низом, і вгорі
Доглядаю ступирі.

Із-під водяного плеса
Підриваються колеса,
Млин мій ходором іде
І грюкоче, і гуде.

Відставляй муку готову,
Зерно сип на камінь знову;
Жде крупа тебе давно,
В ступах виспіло пшоно.

Так бери ж од мене сміло
Те, що в поставах поспіло:
Тут ні пилу, ні піску
Ні в єдиному мішку.

А вже дома ти, я знаю,
Здобриш борошно до краю
І поставиш на базар
Що є найлуччий товар:

Житню щедрою рукою
Ти з вівсяною мукою
Пересиплеш та піску
Нишком втрусеш по мішку

В жаден віз, то вже хто купе,
Тільки очі в скибку втупе,
Та й прокаже: «Злодій, мов,
Той мірошник, що молов!» [6, с. 195]

3. Іван Шаповалов.
Климентівські млини. 1954 р.
Папір, пастель, 50×50 см.
Охтирський краєзнавчий музей.
Публікується вперше.

3. Ivan Shapovalov.
Klymentove mills. 1954.
Paper, pastel, 50×50 cm.
Okhtyrka Local History Museum.
First publishing.

4. Іван Шаповалов.
Млин у Буймерівці. 1971 р.
Папір, пастель, 40×40 см.
Охтирський краєзнавчий музей.
Публікується вперше.

4. Ivan Shapovalov.
Watermill in Buimerivka. 1971.
Paper, pastel, 40×40 cm.
Okhtyrka Local History Museum.
First publishing.

5. Борис Гравель. Водяні млини на р. Ворскла (с. Доброславівка). 1946–1947 р. Полотно, олія, 52×84 см. Виконана на замовлення Охтирського краєзнавчого музею, придбана у 1947 р. *Публікується вперше.*

5. Boris Hrauel. Watermill on the river Vorskla (the village of Dobroslavivka). 1946–1947. Canvas, oil, 52×84 cm. Made to order of Okhtyrka Local History Museum, acquired in 1947. *First publishing.*

У поемі (чи баладі, за самовизначенням поета) «Климентови млини», крім чудового опису природи і того, як люди з'їжджаються до млина, здебільшого розповідається історія місцевого мірошника. Почувши бувальщину про те, як одній жінці явився скарб, а вона його не змогла узяти, мірошник робить свою спробу заволодіти чарівним скарбом, яка виявляється вдалою, – ось тільки життя цього щасливчика чомусь невдовзі обривається...

Прочитуємо фрагмент з цього твору. Жінка пізно ввечері, виходячи з бору, бачить, що «в полі світитися неначе», і от –

Іде й наткнулася: стоїть
Пеньок сосновий, а на йому
Червоний півничок сидить
І сяє в пір'ї золотому,

Ще й шию витяг і як-як
Не кукурікне! Жінка стала
Неначе мрець який, та так
Від жаху зразу і упала;

А скарб у землю загудів
Й пеньок без півника зостався, –
Бач, він їй датись не схотів.
А, кажуть, він би їй і дався,

Якби, уміючи, вона
Сміліш до його доступала
І не була собі дурна
Та «Киш!» на півня закричала.

Воно вже діялось не раз,
Що отакі скарби й давались;
І тим, хто кишнув в добрий час,
Півні в дукати розсипались.

А може, такечки пішло
Того, що скарб не вижив строку;
Та як коли і те було,
Що скарб не клався без зароку.

Їх на скотину, й на людей,
І на худобу зарікали,
І хто втрапляв знахідок сей,
Так ті коли не помирили,

То вже бувало повсєгда
У господарстві їх знегода:
Або скотина пропада,
Або яка в худобі шкода... [6, с. 362–363]

Розповідь Панаса про більчанську жінку-невдаху чуло щонайменше з десятків людей, як і його «інструкцію» – алгоритм правильної поведінки, однак усі сприйняли оповідь просто як дивний випадок, а мірошник – як поштовх до дій. Він тут постає як людина авантюрного типу, смілива і цілеспрямована, коли йдеться про можливість легкого збагачення:

Почув і він про ті скарби
Та й замотав собі на вуса;
«Еге, говоре: от якби
Знайшлась мені така спокуса!

В млині робота не важка,
Та не який од неї й вжиток;
А як піймати півняка,
О, то вже панський заробіток!

Стривай, що Бог дасть, а піду;
Е, вже піду! Я місце знаю;
А, може, птицю там знайду,
То й справді грошників придбаю».

Зломивши дубчика з кущів,
Щоб півня добре стьобонуті,
Перехрестивсь він та й побрів
Швиденько скарба роздобути.

Підходе прямо до пенька,
А на йому вже птиця сяє
Ясна, червона і жарка,
Та ще й крилом йому махає;

А рот роззявлений стирчить,
Як є, впрямець на чоловіка;
Того й дивись, що кожну мить
Ось-ось тобі закукуріка!

Мірошник півника дубцем
Та й крикнув: «Киш!» і не затріпавсь
Сердешний: гепнув камінцем
Та на дукати і розсипавсь!

Тоді мірошник позсипав
В обидва чоботи дукати,
Млина покинув та й почав
На всю округу панувати.

А і недовго панував:
Пішли розмови нехороші,
Що він або кого обкрав,
Або знайшов великі гроші.

От раз його і підняли
Уранці в хаті неживого;
Дивились в скриню й не знайшли
Не тільки грошей – аж нічого!

Здобувся щастя неборак,
Та не прийшлося дожити віка:
Ото ж воно й виходе так,
Що клався скарб на чоловіка! [6, с. 363–365].

У Панасовій оповіді мірошник повз вуха пропустив резюме: скарби не приносили щастя, бо їх часто зарікали на смерть людини, яка їх знайде, або на нещастя у господарстві нового власника грошей (зокрема на смерть худоби).

Сюжет твору був узятий із зошита етнографа, статистика, юриста, педагога, громадського діяча Андрія Львовича Шиманова (1836–1901), одного з найближчих друзів поета, про що дізнаємося з публікації Миколи Сумцова (якому присвячені «Климентови млини») 1919 року (іл. 12). Це лист Щоголева до Шиманова від 20 грудня 1888 р.: «Добрейший Андрей Львович! Первая ваша тетрадь дала мне богатую тему для баллады «Климентови млини». Я еще не окончил. Интересуюсь прочесть вторую тетрадь, из которой также что-нибудь успею зачерпнуть. Пришлите ее, добрейший кум, с сим подателем...» [1, с. 247]. Вочевидь, це був зошит із записаними, скоріш за все, на Слобожанщині, бувальщинами, легендами та іншими фольклорними текстами. Отже, не можна погодитися з думкою І. Айзенштока, яку підтримує і В. Погребенник, що у цьому творі «із 41 катрена 28 взято з оповідань про скарби зі збірників Чубинського, Грінченка і Драгоманова» [7, с. 17], хоча Щоголев і міг бути знайомий з цими виданнями.

У примітках до «Климентових млинів» у виданні творів Щоголева 1919 року І. Айзеншток, не вказуючи джерела, наводить народні перекази, записані на Куп'янщині, де йдеться про те, як «шкарб» являвся у вигляді півня і розсипався на монети, коли його вдаряли палкою [1, с. 278]. Це джерело відоме – розвідка Петра Іванова «Народные рассказы о кладах» [8], які були записані у ті ж роки, коли Щоголев і написав свій твір, а опубліковані через два роки після створення поетом «Климентових млинів».

За Івановим, «шкарби», вважають деякі селяни, «бродят по земле в виде тех животных, какие были зарезаны или замучены на месте зарытия клада или черепа которых зарыты в землю вместе с кладом» [8, с. 4], інші ж упевнені, що це диявол «показывается то стариком, то собакою, то петухом, для того, чтобы легче погубить христианскую душу» [8, с. 4]. Герой Щоголева розжився монетами – і це відповідає народним уявленням про зустріч із півнем: «Когда кончится срок заклетию, шкарб выходит на поверхность, принимая иногда вид петуха, – это значит, что в данном месте зарыты червонцы; – в виде других животных – серебро или вещи дорогие» [8, с. 7]. Міркування Панаса про те, що знаходження людиною скарба, який «не вижив строку», тільки шкодить їй, цілком адекватне тому, що пише етнограф, наводячи ті самі «народні оповідання», за якими і був написаний твір (що значиться у підзаголовку): «Шкарб являється тоді, як йому время вийде, а без времени він в руки не дається; без времени хто і ізловчить його взяти, то проку з тих грошей не побачить» [8, с. 10]. Ще цікавий нюанс: на Куп'янщині вважали, що

6. Млини у селі Климентовому, 1930–1950-ті рр. Світлина з архіву Охтирського краєзнавчого музею. Публікується вперше.

6. Mills in the village of Klymentove, 1930–1950s. Photograph from the collection of Okhtyrka Local History Museum. First publishing.

7. Млини у селі Климентовому, 1901 р. Фото Сергія Сумцова.

7. Mills in Klymentove, 1901. Photograph by Serhiy Sumtsov.

8. Микола Сумцов (1854–1922).

8. Mykola Sumtsov (1854–1922).

в різний час «шкарб» являється у вигляді різних істот, а саме «під Покрову – півнем» [8, с. 12].

Твір Щоголева закінчується трагічно, однак у народних оповідках про скарби «гепі-енд» не такий уже й рідкісний. Річ у тім, що скарби, час перебування у землі яких скінчився (якщо їх заклинали на певний час), самі виходять на поверхню і хочуть віддатися, але не будь-кому: «шкарб ... показується тільки тому, у кого доля щаслива» [8, с. 29]. У підрозділі «Клад в виде петуха» Іванов наводить 4 сюжети, які всі закінчуються успішно для персонажів. Ось один із них: «Одна жінка вечером під Покрову (звернімо увагу на день і час – М. К.) гнала з череди додому свою

9. М. Сумцов серед селян с. Боромля на Охтирщині. Початок ХХ ст.

9. M. Sumtsov and the villagers of Boromlia, Okhtyrka area. Early 20th c.

10. Млин у с. Климентовому, 1968 р. Фото Ростислава Рибальченка з архіву Охтирського краєзнавчого музею. Вперше опубліковано у книзі А. Ф. Парамонова та Р. К. Рибальченка [4, с. 48].

10. The mill in the village of Klymentove, 1968. Photograph by Rostyslav Rybalchenko from Okhtyrka Local History Museum collection. First published in the book by A. F. Paramonov, R. K. Rybalchenko [4, p. 48].

11. Залишки колеса млина у Климентовому, 2005 р. Фото С. Р. Рибальченка з архіву Охтирського краєзнавчого музею. Вперше опубліковано у книзі А. Ф. Парамонова та Р. К. Рибальченка [4, с. 50].

11. The remnants of the mill wheel in Klymentove, 2005. Photo by S. R. Rybalchenko from Okhtyrka Local History Museum collection. First published in the book by A. F. Paramonov, R. K. Rybalchenko [4, p. 50].

12. Обкладинка книги Якова Щоголева «Твори. Повний збірник», Харків, 1919. Художник З. Вацек.

12. Cover of the book by Yakiv Shchogolev «Works. Complete collection», Kharkiv, 1919. Design by Z. Vacek.

корову і уздріла півня, що біг по дорозі, і погналась за ним. Він побіг прямо у її хату і зскачовив на горище. Вона собі туди, і вдарила його палкою; він превратився в червонці» [8, с. 30]. Півень тому і заскачовив у хату саме цієї жінки, що скарб призначався їй.

Мірошнику ж з Климентового попався заклятий скарб, і переказів про трагічні результати такої знахідки у Іванова достатньо. Наприклад: брати викопали бочонок грошей, але не поспішали ними користуватися, оскільки один із них знав, що «ще їм не вийшов срок», утім через 14 років вони поділилися грошима «і стали страшно багатими. Вони недовго жили багачами, а померли в один місяць обидва. У того, що стояли гроші, умерло ще п'ять душ, він шостий, а у товариша його умерло дві душі, – він третій» [8, с. 33]. Або: «Нашел человек заклые деньги; взял их принес домой и отдал жене. Сам в тот же день умер, а жена помешалась» [8, с. 33].

Арсен Каспрук слушно зауважив, що «захоплення демонологічними мотивами йде у Щоголева від 40-х років ХХ ст.» [9, с. 96], тобто від Харківської школи романтиків, до якої тоді належав поет. А романтики – і західноєвропейські, і вітчизняні – збирали фольклор, видавали збірники народних пісень та казок і самі створювали чимало творів «у народному дусі». Харківський поет не був винятком, хоча написав більшість своїх поезій на схилі літ, коли романтизм як літературний напрямок давно вже відійшов у минуле.

Отже, ми бачимо, що *Яків Щоголев створив два протилежні образи мірошника – спокійного і чесного трударя та шукача легкої наживи*. Як письменник-реаліст він не міг не відтворити знайомі йому з дитинства типи, серед яких були люди різної вдачі. Як «останній романтик» він захоплювався світом народних переказів і не міг не зробити героєм твору про зустріч з Надприродним саме мірошника, постать, яку сам народ виокремив як таку, що в опозиції свій/чужий постає як третє – *свій-чужий*.

Автор щиро дякує директорів Охтирського краєзнавчого музею Людмилі Володимирівні Мищенко за надані матеріали.

1. Щоголів Я. І. Твори. Повний збірник з ілюстраціями / упорядкував проф. М. Сумцов. – Харків: Кооперативне видавництво «РУХ», 1919. – 285 с. – Сер. Красного письменства. Ч. 25. – Репринтне перевидання з доповненням «Нові дослідження та матеріали» В. Романовського. – Харків: САГА, 2007. – 342 с.
2. Красиков М. М. «І ставок, і млинок...»: млинарство в українському фольклорі // Український млинологічний альманах. Науковий ілюстрований журнал Української Млинологічної Асоціації. Спецвипуск Першої міжнародної конференції «Історія українського традиційного млинарства», 15–17 жовтня 2009 р., м. Черкаси – с. Вереміївка Черкаської обл. – Черкаси, 2014. – С. 142–148.
3. Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии). – Харьков: Типо-литогр. «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1902. – 57 с.
4. Парамонов А. Ф., Рибальченко Р. К. Хутори, млини, вітряки, шинки Слобожанщини. – К.: ХПММС; ВД «Стилос», 2007. – 104 с.
5. Красиков М. М. Чоловічі таємні знання: будівництво хати // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико-етнологічне дослідження: у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. – К., 2013. – Т. 4: Зрілість. Чоловічі. Чоловіча субкультура. – С. 292–324.
6. Щоголів Я. І. Поезії / упоряд. текстів, передмова і примітки А. А. Каспрука. – К.: Рад. письменник, 1958. – 517 с.
7. Погребенник В. Видатний майстер поетичного відображення старожитностей України (До 170-річчя від дня народження Якова Щоголева) // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 5–6. – С. 13–19.
8. Иванов П. В. Народные рассказы о кладах (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда) // Харьковский сборник: Лит.-науч. прил. к «Харьковскому календарю» на 1890 г. – Харьков, 1890. – Вып. 4. – С. 1–48 (паг. 2-я). – Подпись: П. И.
9. Каспрук А. А. Яків Щоголів. Нарис життя і творчості. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 118 с.